

**СТАН СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ
ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ****STATE OF STRONG EMOTIONAL EXCITEMENT IN LEGAL SCIENCE
AND JUDICIAL PRACTICE**

Бучківська В.Л., аспірантка відділу проблем кримінального права, *кримінології та судоустрою*
Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України,
суддя

Стрийський міськрайонний суд Львівської області

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових норм, наукових доробок та судової практики щодо сутності поняття стану сильного душевного хвилювання. Проаналізовано позиції науковців стосовно вказаного поняття, наведено приклади судових рішень, постановлених у кримінальних провадженнях за ст. 116 КК України. Зосереджено увагу на змінах, які були внесені Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», згідно з якими змінено диспозицію статей 116 і 123 КК України. Наголошено на тому, що поняття стану сильного душевного хвилювання має не лише наукове, але і практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень. Висловлено думку про те, що для кваліфікації кримінального правопорушення, як такого, що вчинено в стані сильного душевного хвилювання, достатнім є врахування факту не усвідомлення особою повною мірою своїх дій та (або) неможливості керувати ними під час вчинення суспільно небезпечного діяння, та за умови доведеності, що таке діяння було безпосередньо зумовлене жорстоким поведінням або поведінням, що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого. На думку автора, для кваліфікації суспільно небезпечного діяння, як такого, що вчинене в стані сильного душевного хвилювання достатнім є встановлення емоційного стану особи за допомогою психолого-психіатричної експертизи, а також дослідження під час розгляду кримінального провадження по суті підстав його виникнення, таких як жорстоке поведіння, чи поведіння, що принижує честь і гідність особи, системний характер такого поведіння.

Ключові слова: стан сильного душевного хвилювання; афект; фізіологічний афект; жорстоке поведіння; поведіння, що принижує честь і гідність особи; судова практика.

The article is dedicated to the study of criminal law norms, scientific developments and judicial practice regarding the essence of the concept of a state of strong emotional excitement. The positions of scholars regarding the specified concept are analyzed, examples of court decisions issued in criminal proceedings under Article 116 of the Criminal Code of Ukraine are given. Attention is focused on the changes introduced by the Law of Ukraine No. 2227-VIII dated December 6, 2017 "On Amendments to the Criminal Code and Criminal Procedure Code of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena", according to which the dispositions of Articles 116 and 123 of the Criminal Code of Ukraine were changed. It is emphasized that the concept of a state of strong emotional excitement has not only scientific, but also practical significance, as it affects the qualification of criminal offense. The opinion is expressed that for qualification of criminal offense as committed in a state of strong emotional excitement, it is sufficient to take into account the fact that a person is not fully aware of his actions and (or) the inability to control them when committing a socially dangerous act, and on the condition that such an act was proved to have been directly caused by cruel treatment or treatment degrading the honor and dignity of the person on the part of the victim. The author believes that for the qualification of a socially dangerous act as one committed in a state of strong emotional excitement, it is sufficient to establish the emotional state of a person with the help of a psychological and psychiatric examination, as well as research during the consideration of criminal proceedings into the essence of the reasons for its occurrence, such as cruel treatment, or treatment that degrades the honor and dignity of a person, the systemic nature of such treatment.

Key words: a state of strong emotional excitement; heat of passion; physiological affect; abuse; behavior that degrades the honor and dignity of a person; judicial practice.

Постановка проблеми. На сьогодні малодослідженими у правовій доктрині залишаються поняття стану сильного душевного хвилювання та підстав його виникнення, таких як «жорстоке поведіння», «поводження, що принижує честь і гідність особи», «системний характер жорстокого поведіння або поведіння, що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого». У вітчизняній юридичній науці розроблено основні підходи до розуміння поняття стану сильного душевного хвилювання, однак чіткого формулювання на даний час не існує. Плюралізм думок щодо розуміння вказаного поняття обумовили відсутність єдності судової практики в частині застосування норм статей 116 і 123 КК України.

Мета статті: визначення основних підходів до визначення сутності поняття стану сильного душевного хвилювання в юридичній науці та судовій практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінальна відповідальність за правопорушення, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, була предметом дослідження багатьох українських науковців. Окремі концептуальні проблеми кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, висвітлювали у своїх наукових працях: Л.А. Андреева,

М.І. Бажанов, В.І. Борисов, С.В. Бородин, Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, Р.В. Вереша, В.К. Гришук, М.І. Дубиніна, М.І. Мельник, М.Й. Коржанський, О.М. Короленко, В.М. Куц, В.О. Навроцький, О.М. Попов, В.В. Сташич, В.І. Ткаченко, Т.М. Приходько, М.І. Хавронюк та інші.

Впродовж 2000–2022 років кримінальну відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, досліджували у своїх дисертаційних роботах Л.А. Остапенко «Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України)», А.В. Байлов «Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання», О.В. Авраменко «Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти». Вказані роботи були присвячені, зокрема, проблемам кримінально-правової кваліфікації злочинів, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, раптово викликаного протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого.

Слід зауважити, що незважаючи на чисельну кількість наукових публікацій з питань вчинення злочинів в стані сильного душевного хвилювання, у судовій практиці існу-

ють значні розбіжності щодо розмежування складів злочинів, передбачених статтями 115 та 116, 121 та 123 КК України.

Виклад основного матеріалу. Використання різних термінів для позначення одного і того ж поняття, зокрема, таких як «стан сильного душевного хвилювання», «афект», «фізіологічний афект», «стрес», «фрустрація» зумовили змістовні різночитання змісту статей 116 і 123 КК України. Вважаємо, що ці терміни не є тотожними і з'ясування сутності поняття «стан сильного душевного хвилювання» є необхідним для правильного його застосування.

Аналіз численних авторських напрацювань щодо визначення сутності поняття «стану сильного душевного хвилювання» свідчить про те, що за останні десятиліття розроблено кілька доктринальних підходів. Відсутність уніфікованого розуміння обумовлена насамперед тим, що така наука, як психологія на містить загальноприйнятого поняття сильного душевного хвилювання. Законом України № 2341-III від 05.04.2001 було передбачено такі підстави виникнення стану сильного душевного хвилювання, як: протизаконне насильство, систематичне знущання, тяжка образа з боку потерпілого. Однак, Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [1] було змінено диспозицію статей 116 і 123 КК України. Підставами для кваліфікації умисного вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, слід вважати «жорстоке поведіння», «поведіння, що принижує честь і гідність особи», «системний характер жорстокого поведіння або поведіння, що принижує честь і гідність особи, з боку потерпілого» [2, с. 116].

Впродовж останніх двох десятиріч кількість праць, присвячених дослідженню проблеми кримінальної відповідальності за вчинення злочинів в стані сильного душевного хвилювання, була незначною, та переважно стосувалась тих емоційних станів, які впливають на зменшення здатності особи повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними.

На основі аналізу наукових праць за останні два десятиріччя можна узагальнити такі групи підходів до розуміння поняття стану сильного душевного хвилювання: 1 – стан фізіологічного афекту; 2 – афект та інші, сильні за своїм впливом на психічну діяльність емоційні стани («стрес», «фрустрація», «транс», «емоційне збудження або напруга», «страх», «гнів», «конфлікт», «тривога»).

Приблизником першого підходу є А.В. Байлов. Вчений у своїй дисертації досліджує комплекс проблем теоретичного та практичного характеру щодо відповідальності за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. У дисертації надано аналіз об'єктивної та суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених статтями 116, 123 КК України; розглянуто обстановку злочинів, вчинених в стані сильного душевного хвилювання; сформульовано пропозиції по вдосконаленню кримінального законодавства, яке встановлює відповідальність за посягання на життя і здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. Проаналізувавши наукові доробки учених, автор пропонує у статтях 116 і 123 КК України термін «сильне душевне хвилювання» замінити на «фізіологічний афект». Висновок А.В. Байлова базується на тому, що поняття «сильне душевне хвилювання» і «фізіологічний афект» співвідносяться як загальне і часткове, «сильне душевне хвилювання» окрім фізіологічного афекту охоплює інші схожі з ним емоційні стани (транс, фрустрація, емоційне збудження або напруга тощо), які не відносяться до останнього. Автор вважає, що суттєве зниження кримінальної відповідальності за умисне вбивство й тяжке

тілесне ушкодження, передбачені статтями 116 і 123 КК України, має місце лише за умови перебування винного під час учинення зазначених діянь у стані фізіологічного афекту [3, с. 19].

М.І. Коржанський вказує, що між фізіологічним афектом та станом сильного душевного хвилювання існує досить велика різниця. Сильне душевне хвилювання, з його точки зору, може бути зумовлене будь-якою важливою для особи подією – пізнім приходом дружини з роботи, виведенням із ладу автомобілем чи навіть пересоленим борщем. Зовсім іншим є фізіологічний афект – надзвичайно сильний емоційний сплеск, емоційний вибух, що затьмарює свідомість, доводить людину до нестями, до самої межі, за якою вже настає втрата свідомості [4, с. 280].

У навчальному посібнику «Кваліфікація злочинів» М.І. Коржанський зазначає, що сильне душевне хвилювання (фізіологічний афект) виникає раптово, як відповідь на протизаконні дії потерпілого і викликає намір вбити його. Фізіологічний афект – це дуже сильний емоційний спалах, але наскільки він сильний, настільки і нетривалий. Тривалим він бути не може, такого психологічного навантаження людина довго не витримує [5, с. 592].

Заслугує на увагу і думка А.А. Музики про те, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» невдалий для визначення того психічного стану людини, який у психології називають фізіологічним афектом і який є обставиною, що пом'якшує відповідальність [6, с. 42, 43, 118].

Як слушно зауважує Т.М. Приходько, фізіологічний афект не можна розглядати в загальній групі афектів, адже він має свої особливі ознаки, які властиві не всім проявам (видам) афекту [7, с. 53–55]. Однак складно погодитися з позицією авторки про те, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» в статтях 116 і 123 КК України слід замінити словами «обмежено осудною особою», оскільки обмежена осудність характеризує психічний стан особи під час вчинення злочину, обов'язковою ознакою якого є суттєве обмеження внаслідок хронічного або тимчасового розладу психічної діяльності здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або керувати ними. Натомість стан сильного душевного хвилювання не обмежений хронічним або тимчасовим розладом психічної діяльності здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або керувати ними, а є більш ширшим за своєю змістом поняттям.

Інші вчені вважають, що поняття «афективний стан» складають психотичні (паталогічний афект) та непсихотичні розлади психічної діяльності (афективна реакція, афект, у тому числі фізіологічний) у континуумі: афективна реакція – афекти (простий, аномальний, фізіологічний) – афект паталогічний. Афект фізіологічний – короткотривалий хворобливий розлад психічної діяльності непсихотичного рівня, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів, виявляється недиференційованою емоцією, звуженням свідомості, руховим збудженням і діями, спрямованими проти подразника. Фізіологічний афект за клінікою відповідає критеріям психічного розладу і значно ближчий до паталогічного афекту, ніж до нормальних емоційних реакцій. Наявність у особи на момент скоєння злочину стану фізіологічного афекту за його основними змістовними ознаками передбачає істотне обмеження здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Автори вважають, що цей стан є психічною передумовою констатації юридичного поняття «сильне душевне хвилювання», що визначено окремими статтями КК України і значно зменшує відповідальність особи за скоєні кримінальні дії [8, с. 55–59].

Ототожнюють стан сильного душевного хвилювання з фізіологічним афектом такі вітчизняні дослідники як В.В. Сташис [9, с. 89], В.І. Борисов, В.М. Куц [10, с. 24].

Аналізуючи судові рішення, слід констатувати, що на практиці мають місце випадки кваліфікації за ст. 116 КК України за умов підтвердження стану фізіологічного афекту у винної особи на момент вчинення інкримінованого їй злочину. Так, зокрема, ухвалою Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області у справі № 344/6602/16-к від 11.02.2021 [11] встановлено, що обвинувачений на момент вчинення умисного вбивства потерпілої, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту) внаслідок тяжкої образи з боку потерпілої, при зниженій здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними, позбавив життя останню. Також вирокм Личаківського районного суду м. Львова у справі № 445/1128/18 від 18.12.2020 [12] кваліфіковано дії обвинуваченого за ч. 2 ст. 15, ст. 116 КК України та встановлено, що обвинувачений, маючи умисел на позбавлення життя потерпілого, перебуваючи в стані вираженої емоційної напруги, яка досягла стану фізіологічного афекту, тобто в стані сильного душевного хвилювання, тримаючи у руці побутовий ніж, яким чистив яблуко, наніс ним три удари в ділянку грудної клітки та живота, однак злочинний намір на позбавлення життя не довів з причин, що не залежали від його волі.

Однак, не завжди фізіологічний афект є підставою для кваліфікації дій обвинуваченої особи за ст. 116 КК України. На практиці, зокрема, мають місце випадки кваліфікації за ст. 116 КК України, коли стан фізіологічного афекту не був підтверджений відповідними висновками судових експертиз, однак в судовому засіданні було встановлено, що винна особа перебувала в іншому емоційному стані, який дає підстави для висновку про вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання. Так, вирокм Дзержинського міського суду Донецької області у справі № 225/4803/18 від 19.04.2019 [13] кваліфіковано дії обвинуваченої за ст. 116 КК України, яка будучи вагітною, діючи умисно, з метою заповдіння смерті іншій людині, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, які виразилися в неодноразовому спричиненні тілесних ушкоджень протягом тривалого часу, правою рукою взяла зі столу, що знаходився у кухні праворуч від неї, кухонний ніж та, утримуючи його у правій руці за рукоятку, клинком ножа завдала один удар потерпілому в життєво важливу частину тіла грудну клітку, від якого він помер. При цьому згідно висновку експерта обвинувачена в стані афекту або фізіологічного афекту не перебувала, однак на момент вчинення злочину знаходилася в стані гострої реакції на стрес, що підпадає під дію ст. 20 КК України (обмежена осудність).

Аналогічним наведеному є вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області у справі № 720/1914/16-к від 19.04.2017 [14], згідно з яким під час вчинення злочину обвинувачений перебував в стані емоційного напруження, що здійснювало суттєвий вплив на його свідомість і поведінку та обмежувало можливість усвідомлення своїх дій, їх контролю та регуляції, що як юридична категорія, відповідає поняттю сильного душевного хвилювання.

З наведеного вбачається, що в судовій практиці існують різні підходи до розуміння як сутності поняття стану сильного душевного хвилювання, так і підстав його виникнення.

Відповідно до наукових коментарів до Кримінального кодексу України висловлюється подібна позиція щодо отожднення стану сильного душевного хвилювання з фізіологічним афектом. Зокрема, у Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України під редакцією С. С. Яценко висловлена позиція про те, що стан сильного душевного хвилювання (фізіологічний афект – це такий психічний стан, при якому інтенсивна емоція (це може бути, наприклад, сильне почуття образи та гніву)) протягом короткого часу займає домінуюче становище

в психіці людини, внаслідок чого значною мірою знижується її здатність усвідомлювати свою поведінку або керувати нею [15, с. 848]. Схожою є позиція М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, згідно якої сильним душевним хвилюванням (фізіологічним афектом) є раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, що протікає швидко і бурхливо, та певною мірою знижує здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Автори не розглядають фізіологічний афект як медичний критерій неосудності, навпаки, вважають таку особу обмежено осудною [16, с. 1236]. Однак вказана позиція не знайшла свого підтвердження в правозастосовчій діяльності.

До представника другої групи слід віднести О.В. Авраменка. Вчений розглядає стан сильного душевного хвилювання як юридико-психологічне поняття, під яким у кримінальному праві України пропонується розуміти емоційний стан особи у вигляді афекту, стресу чи фрустрації, котрий значною мірою обмежує її здатність усвідомлювати свої дії або бездіяльність та (або) керувати ними під час вчинення нею передбаченого КК суспільно небезпечного діяння [17, с. 19].

Л.А. Остапенко у своїй дисертації обґрунтовує висновок про те, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» за своїм змістом значно ширше поняття «афект» і охоплює «фізіологічний афект», як психологічний (медичний) критерій цього стану. Авторка визначає поняття афекту, як особливий стан емоційної напруги, який являє собою короточасну сильну емоцію, яка займає домінуюче положення у свідомості людини. І наявність власне фізіологічного афекту є підставою для кваліфікації злочину, як такого, що вчинений в стані сильного душевного хвилювання. Вчена вважає, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» є ширшим за своїм змістом від поняття «фізіологічного афекту», оскільки останній характеризує лише медичний (психологічний) критерій стану сильного душевного хвилювання і не враховує юридичного критерію [18, с. 17].

Слід зауважити, що наявність стану сильного душевного хвилювання встановлює суд, оцінюючи висновок судової експертизи в сукупності з іншими доказами у справі. При цьому виключно до повноважень суду належить вирішення питання про те, чи у діях потерпілого мало місце жорстоке поводження чи поводження, що принижує честь і гідність особи, чи системний характер такого поводження по відношенню до винуватця, і, як наслідок, врахування медичного критерію, чи вчинила особа злочин у стані сильного душевного хвилювання. А відтак, за наявності висновку комплексної (психолого-психіатричної) експертизи про фізіологічний афект у особи під час вчинення нею злочину, однак за відсутності доказів про те, що в діях потерпілої особи мало місце жорстоке поводження чи поводження, що принижує честь і гідність особи, чи системний характер такого поводження щодо винуватої особи, підстави для кваліфікації протиправного діяння за статтею 116 чи статтею 123 КК України відсутні.

На думку В.О.Навроцького та З.А.Тростюк, використання будь-яких термінів для позначення цього емоційного стану, як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину є недоцільним [19, с. 127].

На думку О.М. Короленка, емоційна сфера людини є особливим класом психічних процесів і станів, які відображають безпосередні переживання індивіда. Високий ступінь емоційних переживань специфічно впливає на характер пізнавальних процесів і на структуру свідомості суб'єкта. Такий вплив призводить до феномену «звуження» свідомості, що, у свою чергу, робить діяльність суб'єкта однобічною, негнучкою. Психології відомий ряд емоційних станів, що характеризуються високою емоційною напругою. До них відносяться стан фізіологічного афекту (сильного душевного хвилювання), стрес (психічна напруженість) і фрустрація [20, с. 520–540].

В.Панасюк стверджує, що стану сильного душевного хвилювання у психології відповідають терміни «емоція» та «афект», які зіставляються як загальне і спеціальне. Тобто тим самим має на увазі, що до стану сильного душевного хвилювання відносяться не тільки афекти, але й інші емоційні стани, які виникли у результаті певних неправомірних дій потерпілого з явним характером їх виявлення. Тому до такого стану часто відносять гнів, страх, тривогу та інші подібні емоції [21].

Комплексне дослідження поняття стану сильного душевного хвилювання проведено В.М. Бурдіним [22, с. 54–55]. У монографії «Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» зроблено висновки про те, що не слід змінювати кримінально-правовий термін «стан сильного душевного хвилювання» на психологічний термін «афект» або «фізіологічний афект», чи «сильна емоція» за наступних причин: по-перше, стан сильного душевного хвилювання та стан афекту або фізіологічного афекту не є тотожними поняттями; по-друге, не тільки стан афекту здатний суттєво порушувати психічну діяльність особи, адже бувають випадки, коли сильна емоція, яка не досягла рівня афекту, також може настільки вплинути на психічну діяльність, що особа втратить здатність у повній мірі усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними; по-третє, використовуючи термін «сильна емоція» як найбільш широке із запропонованих за обсягом, знову ж таки довелося б пояснювати, чому така емоція повинна мати кримінально-правове значення.

Підтримуючи позицію про те, що використання будь-яких термінів для позначення цього емоційного стану, як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину є недоцільним, наведемо кілька прикладів з судової практики. Так, згідно ухвали колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду у справі № 307/2389/18 від 11.02.2021 [23], неповнолітній ОСОБА_4 ІНФОРМАЦІЯ_5 о 18.00 год., знаходячись за місцем свого проживання у кімнаті, розташованій на другому поверсі будинку АДРЕСА_1, разом із своїм знайомим ОСОБА_9, ІНФОРМАЦІЯ_2, в ході сварки, яка раптово виникла між ними, в стані сильного душевного хвилювання, зумовленого явною непристойною поведінкою потерпілого ОСОБА_9, який висловив на адресу ОСОБА_4 своє ставлення до нього як до чоловіка, та на адресу дівчини ОСОБА_10, до якої обвинувачений мав почуття, у формі особливого цинічного глузування, зневажливими висловлюваннями щодо сексуальної орієнтації, що принизило честь і гідність ОСОБА_4, діючи умисно, з метою заподіяння смерті ОСОБА_9, взяв ніж та в кімнаті, підійшовши до ОСОБА_9 ззаду, тримаючи ніж в правій руці, наніс удар ножем в область шиї ОСОБА_9, та в подальшому наніс множинні удари ножем в область спини, множинні колото-різані рани шиї, тулуба та кінцівок, від яких ОСОБА_9 помер на місці події.

У вказаному випадку, згідно висновку судово-психіатричного експерта під час інкримінованих йому дій, ОСОБА_4 хронічним психічним захворюванням, недомумством, тимчасовим чи іншим хворобливим розладом психічної діяльності не страждав, виявляв ознаки гострої емоційної реакції, міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. В момент вчинення інкримінованих дій, ОСОБА_4, в стані фізіологічного афекту не перебував. Неповнолітній ОСОБА_4 перебував в стані сильного емоційного напруження, це шокова дезорганізація психічних функцій і поведінки, (що є психологічною підставою для юридичного трактування стану сильного душевного хвилювання), який суттєво вплинув на його свідомість та поведінку і обмежив можливість контролювати свою поведінку та керувати нею. Емоційний процес, який протікав у ОСОБА_4, в момент інкримінованих дій, включав наступні компоненти. Перший компонент – емо-

ційне збудження, яке визначило мобілізаційні зрушення в організмі, відбулось зростання збудливості, швидкості та інтенсивності протікання психічних, моторних та вегетативних процесів. Відбулась суб'єктивна оцінка ситуації, що склалась, а також раптовість афективного вибуху. Другий компонент – фаза афектного вибуху, характеризувалась частковим звуженням свідомості (з фрагментарністю сприйняття та домінуванням значимих переживань) і порушенням діяльності (зниження контролю і опосередкованості дій аж до рухових стереотипів), що підтверджується раптовістю та багаточисельністю нанесення ударів ОСОБА_4 потерпілому ОСОБА_9. Третій компонент – після афективна фаза, наявність психічної та фізичної астенії. У неповнолітнього ОСОБА_4 не має особистісних рис, які могли б стати однією з умов виникнення надзвичайного емоційного стану та вплинути на його поведінку в досліджуваній ситуації.

Наведене слугувало підставою для кваліфікації дій неповнолітнього обвинуваченого за ст. 116 КК України, як умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, за відсутності підтвердженого висновком медичного критерію стану сильного душевного хвилювання.

Подібними є й інші випадки кваліфікації за ст. 116 КК України, як вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, за відсутності підтвердженого відповідними доказами стану фізіологічного афекту. Так, вироком Тлумацького районного суду Івано-Франківської області у справі № 353/73/22 від 27.04.2022 [24] кваліфіковано дії обвинуваченої за ст. 116 КК України, оскільки неправомірні дії потерпілого призвели до виникнення в неї емоційного стану напруженості з відчуттям страху і тривоги, яке мало дезорганізуючий вплив на її поведінку та негативно вплинуло на свідому її регуляцію, тобто викликало стан сильного душевного хвилювання. Згідно з вироком Немирівського районного суду Вінницької області у справі № 930/1890/21 від 07.07.2022 [25], на момент вчинення злочину, передбаченого ст. 116 КК України обвинувачена не перебувала в стані фізіологічного афекту, а знаходилася в стані вираженої емоційної напруги, який істотно вплинув на її поведінку.

Аналіз вказаної судової практики свідчить про те, що відсутність стану фізіологічного афекту не унеможливило застосування ст. 116 КК України, оскільки підставою для притягнення до відповідальності за вказаною статтею можуть бути й інші емоційні стани, в яких перебувала особа під час вчинення злочину.

Висновки. Отже, у доктрині кримінального права сформовано різні підходи до розуміння поняття стану сильного душевного хвилювання. Ми підтримуємо позицію тих вчених, які вважають, що для кваліфікації кримінального правопорушення, як такого, що вчинено в стані сильного душевного хвилювання, достатнім є врахування факту не усвідомлення особою повною мірою своїх дій та (або) неможливості керувати ними під час вчинення суспільно небезпечного діяння, та за умови доведеності, що таке діяння було безпосередньо зумовлене жорстоким поведінням або поведінням, що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого.

На нашу думку, розуміння поняття стану сильного душевного хвилювання, або як афекту, або як фізіологічного афекту чи стресу, або як фрустрації та ін., обмежують зміст цього поняття. Адже здатність особи усвідомлювати свої дії або бездіяльність та (або) керувати ними під час вчинення нею передбаченого КК суспільно небезпечного діяння може бути обумовлена і іншим психологічним емоційним станом, викликаним жорстоким поведінням або поведінням, що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого. Стан сильного душевного хвилювання є поняттям, яке за своїм обсягом охоплює «афект», «фізіологічний афект», «стрес», «фрустрацію», і не вичерпується ними.

У цьому контексті важливо наголосити, що питання емоційного стану особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння є предметом комплексної (психолого-психіатричної) експертизи, а питання про те, чи був такий емоційний стан викликаний жорстоким поведінням або поведінням, що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого, підлягає перевірці судом під час розгляду кримінального провадження по суті. У випадку, коли особа в повній мірі усвідомлювала свої діяння та (або) керувала ними під час вчинення суспільно небезпечного діяння, однак її дії були викликані жорстоким поведінням або поведінням, що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого, наведене виключає кримінальну відповідальність за ст. 116 та ст. 123 КК України. І навпаки, якщо особа, не в повній мірі могла усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними під час вчинення суспільно-небезпечного діяння, однак такі дії не були викликані жорстоким поведінням або поведінням, що принижує честь і гідність особи з боку потерпілого, підстави для кваліфікації діяння, як такого, що вчинене в стані сильного душевного хвилювання, відсутні.

При цьому зауважуємо, що встановлення емоційного стану особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння за допомогою спеціальної психолого-психіатричної експертизи обґрунтовується правовими позиціями Верховного Суду, викладеними у справі № 750/13728/19 від 21.09.2021 [26], а тому, за відсутності такого висновку, підстави для кваліфікації дій винної особи за ст. 116 та ст. 123 КК України, відсутні.

Науково обґрунтоване розуміння поняття стану сильного душевного хвилювання має не лише наукове, але і практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень. Вважаємо що для кваліфікації суспільно небезпечного діяння, як такого, що вчинене в стані сильного душевного хвилювання достатнім є встановлення емоційного стану особи за допомогою психолого-психіатричної експертизи, а також дослідження під час розгляду кримінального провадження по суті підстав його виникнення, таких як жорстоке поведіння, чи поведіння, що принижує честь і гідність особи, системний характер такого поведіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. *Голос України*. 11.01.2018. № 6 (Законода України).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 25–25. С. 116.
3. Байлов А.В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право / А.В.Байлов. – Харків: Нац. ун-т внут. справ, 2004. С. 19.
4. Коржанський М.Й. Проблеми кримінального права: монографія / М.Й. Коржанський. Київ: Атіка, 2003. С. 280.
5. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник. Видання 3-тє, доповн. і переробл. Київ: Атіка, 2007. С. 592.
6. Музика А.А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. Київ. НАВСУ 1997. С. 42, 43, 118.
7. Приходько Т.М. Фізіологічний афект – одна з підстав визнання особи обмежено осудною. *Право України*. 2001. № 1. С. 53–55.
8. Первомайський В.Б., Ілейко В.Р., Канищев А.В. Критерії діагностики та експертної оцінки короточасних афективних станів у судово-психіатричній практиці. Архів психіатрії. 2009. Т.15. № 1. С. 55–59. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper314.htm>.
9. Сташис В.В. Ответственность за умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения. Проблемы социалистической законности. Харьков, 1976. Вып I. С. 89.
10. Борисов В.И., Куц В.Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. Харьков: НПКи «Консум», 1995. С. 24.
11. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 11.02.2021 (справа № 344/6602/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94874872> (дата звернення: 07.03.2023).
12. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 18.12.2020 (справа № 445/1128/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93650079>. (дата звернення: 07.03.2023).
13. Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 19.04.2019 (справа № 225/4803/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81271861>. (дата звернення: 07.03.2023).
14. Вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області від 19.04.2017 (справа № 720/1914/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66035428>. (дата звернення: 07.03.2023).
15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 4-те вид., перероб. та доп. Київ: А.С.К., 2005. С. 848.
16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 6-те вид., перероб. та доповн. / За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2009. С. 1236.
17. Авраменко О.В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право / О.В.Авраменко. Львів: Львів. Держ. Ун-т внут. Справ, 2008. С. 19.
18. Остапенко Л.А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право / Л.А.Остапенко. Київ, 2003. С. 17.
19. Навроцький В.О. Тлумачний словник Особливої частини кримінального законодавства України / В.О.Навроцький, З.А.Тростюк. Львів: Юрид. ф-т Львів. Держ. Ун-ту ім. І.Франка, 1997. С. 127.
20. Короленко О.М. Поняття «стан сильного душевного хвилювання» у законодавстві України. *Держава і право*. 2010. № 49. С. 520–540.
21. Панасюк В. Поняття стану сильного душевного хвилювання та його співвідношення з фізіологічним афектом. *Науковий блог Національного університету «Острозька академія»: збірник наукових праць*, 2013. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2013/ponyattya-stanu-sylnohodushhevnoho-hvyluvannya-ta-johospivvidnoshennya-iz-fiziolohichnym-afektom/>. (дата звернення: 07.03.2023).
22. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ІТАІС. 2006. С. 54–55.
23. Рішення колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду від 11.02.2021 (справа № 307/2389/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95767747>. (дата звернення: 07.03.2023).
24. Вирок Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 27.04.2022 (справа № 353/73/122). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104100739> (дата звернення: 07.03.2023).
25. Вирок Немирівського районного суду Вінницької області від 07.07.2022 (справа № 930/1890/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105141048> (дата звернення: 07.03.2023).
26. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 21.09.2021 (справа № 750/13728/19) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99967542> (дата звернення: 07.03.2023).